

a' setokõisi kõnõlõmist

Kogo arvaminõ

õi'/olõ-i'/olõ-i, tii-i'/tii-i, maka-ai'/maka-i', maka-i).

Umalt puult viil mõnõ' kirjapandmisõ tähelepanõki'. Olõ üle kolmõkümne aastaga pruunnu' seto kiilt kõigildõ kirja panda' ja kaenu' ja nannu', õt kuis läbi tähemärge kirjapandut kõnõlõmist tagasi tetäs.

Ma' pia umast ütest oppajast Pino Veerat, kinkõga' kõrvotsidõ lindi päält kullõldõh olõmi' kirja pandnu' mõrs'a- ja kuul'aikkõ (kae': Veera Pino, Väike Sarv, Setu mõrsjaitkud I, 1981; Veera Pino, Väike Sarv, Setu surnuitkud II, 1982; Öie Sarv, Setu mõrsjaitkudest, 1993). Sarvõ Väikõ pand kirja noodi' ja nii kolmõ pääle proomõmi' hellü ja sõnnu üles kirotata'. Ja sis tull vällä, õt ku' tagaeitusõ kotsuõ pääl om üts nuut man, sis piat ka' erälde silp olõma. Muido kirotimi': lää-i', kuulõ-i, a nuut nõud: lää-ai', kuulõ-õi'.

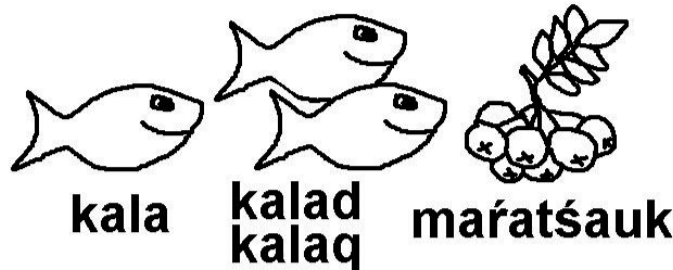
Tõõnõ asi om, õt midä tetä' kaonu' tähtiga', midä sagõhõhe vällä üldä-ai'. Sis mii' teie tuu tähe suurõst — kallUtamma, painUtõlla, velltsilõ. Ma' olõ raama-

duh „Kelläga' kahr” (2001) pannu' nuu' tähe' hoop's üles — kall'tamma, pain'tõlla, velltsilõ. A varahappa olnu' säänest vigurit ka' rassõ tetä', sis olõ-õs viil säänest vigurlist tehnikat ku no'. (Aoleheh nuud vigurit jal' saa-ai' tetä', tuu võtt lehetegijil liisat aigu.)

Peräst poolõ naksi kaema, õt tähe peenendüs olõõi ka' midägi' muud, ku' kaonu' täht vai tõistasagamatstõst lannu' helü ja nii naksi peenendüsmärgi — ' — asõmal pandma kaonu' tähte üles — Ton'a, ts'asson.

Ma' kiroda mõnigi kõrd rohkõba õ tähti ku' tõõsõ'. Petseretagotsõl latsõpõlvõhelümaal ollegi' rohkõba õ helülitsi sõnnu, ku' kohiki' muial. A tõõnõ puul om tuuh, õt seto kiilt kõnõldas liisnat eesti keele muudu ja ku' om e ja õ vaehtõpääline helü, midä Hurda aol paniti kirja niimuudu õ, sis ma' olõ tuu asõmõl pandnu' kindlahe õ. Ja mõtõh om mõgi' tuuh, õt õ-d pandasi' tähele.

Ja mu' laululinõ vanaimä hõigas minnu õks Öie ja sõsard Üllä.

Lihtsähe ja julgõhe!

JÜVÄ SULLÕV, M.A.

Võro Instituudi tiidemeistri (võro kiil)

Umma kiilt tasos kirotaq lihtsähe ja julgõhe. Jutu ja mõttidõ kirjapandmisõs ommaq täheq. Naid tulõ pruukiq. Täheq ommaq täheq. Üts täht olõ-i halvõmb ku tõõnõ, „a” olõ-i halvõmb ku „b” ja „q” olõ-i kehvõmb ku „d”.

Taa pääle võidas vihatsõhe rüükiq: „Mi taha-ai taad „q” tähte! Taa om nii jälle ja võõras! Eesti keeleh om „q” võõrtäht, milles taad seto keeleh vaia om?! Mi saa ilma toimõ! Mi vihka naid x, y, z ja q-sit”

Kõgõpäält — jutt om õnnõ „q”-st. Üttegi muud „võõrast” tähte uma keele kirotamisõst vaia ei lääq, a „q”-tähte lätt. Tedä piä-i õgalõpoolõ topma, a ku õks ommaq kõrvuusi kats sõnna: „pini” ja „pini”, „kala” ja „kala” vai „puu” ja „puu”, sis tiiä-i kostki otsast arq, kas kas naid om üts vai mito. A ku om selgehe ja julgõhe kiräh, et „pini” ja „piniq”, „kala” ja „kalaq”, „puu” ja „puuq”, sis om õkva selge, määntsit om üts ja määntsit mito.

Miä putus meile tuu, et eesti keeleh om „q” võõras ja taad lää-i säääl vaia? Ku eesti keeleh lää-i vaia, sis om tuu eesti keele asi. Ku meil lätt vaia, sis om tuu miiq asi. Taa „q” täht om tähti hulgaq ainugõnõ sündsätäht miiq kurguhelüga mitmusõ, käskmise ja viil mitm tähtsätä aua kirotamisõst. No olõ-i tõist sobilikku tähte, tiiq, miä taht!

Tah võidas nõ jälq vasta üldäq: „Taha-i määnestki tähte! Saami ilma läbi. Ku vaia, kirotami ülemädsõ komakõsõ ja asi kõrrah!”

Proovimi sis tuu ülemädsõ komakõsõga: „pini”, „pini”, „kala”, „kala”, „puu”, „puu”. Kas om hüä arvo saiaq, midä om üts ja midä mito? Taa väikene ülemädsõ koma krõnk-sikõnõ kaos tõisi krõnksõ sisse nii arq, õt taad panõ-i tähelegi. Tuu iist umaette kimmäs täht „q” näütäs õkva selgehe arq, õt ku ommaq „piniq”, „kalaq” ja „puuq”, sis om naid mito.

Tõõnõ komakõisiga kirotamisõ hädä tulõ kah tuustsammast, et ülemäne koma olõ-i täht, a tähe vällajätmise (käk-

mise ja häbendelemise) krõnks. Ni ku naid krõnksõ jutu sisse hulga saa, sis naaq nigu lahkvat tuu teksti arq ja kiräpilt lätt väega jälles. Olkõ näütüses üts lausõq kolmõ muudu kirotõdult — krõnksõga, ülesnõstõ-tuisi tähtiga ja hariligõ tähtiga:

„Ku' omma' uma' vana' hüä' kombõ', sis hoiä' naid!”
„Ku^a omma^a uma^a vana^a hüä^a kombõ^a, sis hoiä^a naid!”

„Ku^a ommaq umaq vanaq hüäq kombõq, sis hoiäq naid!”
Nigu nätäq, om taa lausõq krõnksõga kirotõdult trükitehnilidselt andüak ja jälle ni näütäi sukugi normaalsõ teksti muudu vällä. Olõssi nigu määnegi imeilik tiidüsilik üleskirotus, mitte harilik õgapääväne tekst. Tähti üles nõstminõ tege kiräpildi viil keerolidsõmbas ja hirmsambas. A kolmandat muudu, harilikkõ tähtiga kirotõdult om taa tävveste harilik tekst.

Tõõnõ asi om pehmendüsmärk. Tuu om üts väikene komakõnõ, miä tulõ pandaq tähe pääle vai häste lähkohe kõrvälõ — õt taa sõnna lakja es lahusi. Näütüses säänest kiräpilt nigu „as'a”, „kar'a”, „mar'ats'auga” om peris segäne ja hirmsa kaaq. Üteh ja samah sõnah ommaq tah kats esiqsugumast krõnksi ja sõna om viil päälekauba lahki ka aet. Tuu asõmal olõsi loomulik ja illos kiräpilt „aüaq”, „ka aq” ja „ma at augaq”.

Sõna siseh saa seto keeleh pehmendüst viil lihtsämbähe ka kirotaq, näütüses „pal'as”, „k'auma” ja „pall'o” või kirotaq ka „paläs”, „käuma” ja „pallõ”. Võro kiilde sääne kirotusviis ei passiq, a seto keeleh naidõ sõnno välläütlemine pia sääne omgi ni setoq ommaq esiq umma kiilt sagõhõhe nii kirotanuq kah.

Nii õt kokkovõttõst: midä saa eesti vai võro keelega üttemuudu kirotaq, tuud võnuq üttemuudu kirotaq. Midä hõste saa-i, tuud tulõ ummamuudu kirotaq. Ilma häbendamäldä, vihkamalda, käkmäldä ja jukõrdamalda. Lihtsähe ja julgõhe.

Tähti asõmal krõnksõ kirotaminõ vai tähti väikos tege mine ja arq käkmine om sama rummal ku talvõl külmä ilma-ga lämmä mütsü vihkaminõ ni pallä pääga käuminõ. ■

ARVAMINÕ

HAO PAALI

TÜ Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuringidõ keskusõ vedosnik

Ma olli võro keele ortograafia otsustamiskogoh Tallinah (1990. aastidõ algusõh) man ja lõuse jo sis^a olõvat kykõ paremba lahendusõ.

Õiõ Sarvõ pakut ortograafial om uma süsteem olõmah muidogi, a arvutih ja paprõ pääl kasutamisõs tsipa keerulinõ. Ku peenendüsmärgis kasuta-i akuuti (´), sis üte üleväh olõva kriipsukõsõ (apostroofi — ´) pruuk´ minõ aja-i asja keerulitsõs.

A mu arvatõh olõ-i õiõl palatalisatsiooni märkmine superskriftih j-ga üldse kykõ paremb lahendus. Ku tekstih om nii palatalisatsiooni ku harilikk j tähte, tulõ palatalisatsioon õga kõrd erälde nõsta^a teksti kotsilõ. No

näütüses: (tuli) **palas**; maa om **pal'as**; võta jala^a **paljas** vai: tä **võtt** (võtab) : tä **võtt'** (võttis).

Mu jaos om lihtsomp: (tuli) **palas**; maa om **pal'as**; võta jala^a **paljas**; tä **võtt** : **võtt'**

Kui sis akuut jo om palatalisatsiooni märgis kasutusõh, läävä^a akuut ja apostroof kergete segi. Pääleegi tahasi ma apostroofi rahvaluulõtekesteh kasuta^a vällajätet tagavokaali märkmises ja akuuti~peenendüst vällajätet esivokaali asõndajas,

nimelt: **kas'ka** (~kasuka); **ull'tas** (~ullitas). Õiõl olõsi s´oo: **kas'ka** ja **ull'tas**. Kui ma esi teksti kirja panõ, või ma nuu^a vokaali^a ka ilosahe vahelõ panda^a, a ku originaalkäsitõkiräh näid olõ-i, sis ma tuud tetä^a taha-i.

Võro ortograafiast erinevält olõ ma sedä miilt, et õt^a tulõsi^a nõsta^a teksti kotsilõ vai superskrifti, koh tuu võimalik om. Arvutitekstih saa sedä tetä^a kyigi^a tähti man üte kõrraga. A siski om e-meilih ülesnõstmalda **q** samaväärne nõstõtuga.

Õlõ sis sedä miilt, õt seto kiilt piäsõ^a saama kirja panda^a eesti kiilse arvutiklaviatuuri ni kirotusmassinaga (kui nuid viil om).

Seto kiräviisi man om mul muidogi ka võrokõisiga võrõldõh unik eriarvamiisi, kuis miski asi paremb olõsi. A tuu nõvvasi^a pikkä juttu.

Liht kirja

geligult om midägi e ja eesti õ vahepäälis. Kõnõlõmada inämbüse kõvuu tähti tümädest variandõst (k, p,t, s vastavalt k', p', t', s'). Tuu tähendäs et kui seto keele helüstik nõud nigu keerulidsemb käusekiri nelätõistkümne tallalauaga sõkmist ja käsitsi korjamist, sis ei saaq toda nelä tallalauaga kutaq ega labatsõlt kirotata. Võro kiräviisi sai tuuperäst keerulidsemb tettüs, et nõsta latt korgõlõ, usaldada nuuri mõistust är oppi neli viis lisatähte ja märki, mille abil saa lugõdõn hääldus täpsemb.

Kui seto keele kirjapandmisel kasuta ainult olõmasolõvat eesti kiräviisi, sis tekis umbõs mulgi keele taoline, tegeligust hääldusõst rappa viiv kõnõ.

Säänest kiräviisi saa lubada alõst peräst toda kui om seto kiil au seeh ja egäpäävatsaelt kõnõldav kotoh, koolih, tüül, meediah, tia-treh — ku nooril saa tä pere ja kooli ütidsõ pingutusõga nii suuhtõ, et improvisatsioonilidsõ leeloojaq juuskva kui mühhin — sis või tada seto kiilt kirja panda kasvai ingluskiilsidõ tähtiga vai piltkirän.

Seni aga kui maailm viil peris märgi ja pildipõhinõ

olõ-õi, tulõ ka seto kiilt kirä-rän keerulidsembält kirja panda vähemalt tiidüsligõn kirotisten, korgaokirändüsen, ilokirändüsen, kooli-oppusõ raamatih jne.

Olõ kuulnu hulga pelgämisi, et ütine kiräviis hõötäs nulkõ keelelist umaperä. Nii tuu olõ-õi, selle et kiräviis om õnnõ märke ja tähti kogo kuis sõnno kirja märki. Noidõsammo märkega saa kõik paikkondliiguq umaperäq üles märki.

Ka ei arva ma et seto kiräviis piäs kiusu peräst erinemä samast hõimust peri võrokõstõ kiräviist — kultuuride päälesunnit lahknõmise mõol om mõlõmbil kultuuril keelil nii küländ umaperä, et võro juttu seto jutuga segi aja-õi — niisama nigu suulist kõnõlõ kullõldõn kõrv är kuulõ.

Kõgõ päämine seto rahva ja kultuuri edesikestmises om uma keele võimalikult kõikaig kõnõlamine, latsilõ tol-lõ maast madalast oppamine, esiq mano opmine, egal juhul kirotamine — ütõsonaga — tulõ rahval miilde tulõta tuusama kunagine virkus ja uhkus kudada võimalikult keerulist kirja ning laulda võimalikult ummi sõnnoaga — seni kui leelo korgkultuur eläs- püsüs rahvas kah. ■

ANDREAS KALKUN

TÜ doktorand

Seto keeleh kirotamisõ pääle mõtõldõh tohi-i unõhta tuud, et edimält om ju kõkõ tähtsät, et seto keeleh üldse pääle kõnõlõmisõ ka kirotaduq. Et seto keelel olõssi ka paprõ pääl elo, tuu om kõkõ tähtsät. Kuis seto keelt kirja pandas, tuu om joba veidõ väikõp hädä.

Meid om kõiki eesti keeleh kuid ja aastit koolitõt ni tuud kirja mi mõista. Mille setosil tuud **q**-d viil vaia, kirotagõq nigu eestläseq, mõtlõsõq mõnõq targaq. Et **q** om eesti keeleh võõrtäht, tuud olõ-i meile vaia. A seto kiil ja eesti kiil olõ-i peris üttemuudu, seto keeleh om asju, mitä eesti keeleh olõ-i (nt: kakkõhelü vai larüngaalklusiil; pehmendüse vai palatalisatsiooni suurõp tähendus keeleh) ja nii saa-i seto kiilt peris eesti muudu ülest kirotata. Midägi jääs puudu.

Küsümüs om ka tuust, kost puult asju pääle kaaq. Ku mi võta mõõdupuust eesti keele, sis ommaq **q** ja komakõsõq võõraq ja vähätäsätq as´aq. Ku mi kae seto keele puult, sis om selge, et kakkõhelü ja pehmendüst tulõ kuigina märki, ku mi taha-i seto keelest suurt ja tähtsät tükku vällä lõigada. Kuis noid asju kiräh ülest märki, tuu om kokkõlempise asi.

Ma eis olõ harinu **q**-tähega kakkõhellü märkmä ja väikõkõsõ kriipsukõsõga (´) pehmendüst. Selle, et s´oo jaost om arvutit ka täheq olõmah, om s´oo lihtsa kasuta. A mul olõ-i ka midägi tuu vasta, ku kiäki tarvitas **q** asõmal ilma punktilda küsümärki (arvutih küll säänest olõ-i) nigu vanast om tettü vai komakõist (´). Komakõsõ man om tuu hädä, et ku pehmendüst märki kriipsukõsõga (´), ommaq nä nii üttemuudu, et võivaq segi minnäq. A ütškõik, määnest kiräviisi tarvitat, piät olõma kimmäs tuuh, tohi-i näid unavaihõl segi aiaq vai mutita.

Ja hüä om kirotata seto keelt niimuudu ülest, et s´oo miä kirjä pantu, es mutitanuq seto kiilt. Näütest om mu meelest väega ilõduq, ku pehmendüst märgitas tuuga, et pandas täpiq tähele pääle (tsüra, sõõ). Vai kui jäetas mõni seto keele jaost tähtsät asi (nt kakkõhelü, pehmendüst) eesti vai mõnõ muu keele peräst hoobis märkmäldäq.